

Arhive o masovnom nasilju:

RAZUMEVANJE I KORIŠĆENJE
SUDSKIH SPISA MKSJ

Fondacija Fond za humanitarno pravo

Arhive o masovnom nasilju:

RAZUMEVANJE I KORIŠĆENJE
SUDSKIH SPISA MKSJ

Beograd, septembar 2024.

Fondacija Fond za humanitarno pravo

Sadržaj

1. APSTRAKT	5
2. UVOD	7
3. ISTRAGE I SUĐENJA	12
4. SADRŽAJ ARHIVA I NJIHOV ZNAČAJ ZA ISTRAŽIVANJE.....	17
5. RAD S ARHIVAMA	22
5.1. Kako početi rad	23
5.2. Mogućnosti.....	26
5.3. Izazovi.....	28
6. ZAKLJUČAK.....	30
7. REFERENCE	32
8. BIOGRAFSKA BELEŠKA	38

1. Apstrakt

Najznačajnija zbirka materijala za proučavanje ratova koji su pratili raspad Jugoslavije, u kojima je 130.000 ljudi poginulo ili nestalo, jeste arhiva Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) u Hagu. Do svog zatvaranja, krajem 2017. godine, ovaj sud, koji je osnovao Savet bezbednosti UN 1993. godine radi krivičnog gonjenja za genocid, zločine protiv čovečnosti i ratne zločine, optužio je 161 osobu i prikupio milione stranica svedočenja, vojnih i policijskih izveštaja i video-snimaka. Ta neprocenjiva građa podrobno opisuje masakre i dobro poznate incidente, kao što su masovna pogubljenja posle pada Srebrenice, ali i ubistva i mučenja na drugim lokacijama u bivšoj Jugoslaviji. U ovom članku istražujem istorijat te arhive, analiziram njen sadržaj i tvrdim da arhiva poseduje dve važne karakteristike, koje predstavljaju i sjajnu mogućnost, ali i veliki izazov za istraživače — ogroman obim građe i nedostatak pristupa nekim važnim delovima arhive.

Ključne reči: ratni zločini, međunarodno krivično pravosuđe, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), genocid, arhive

2. Uvod

U decembru 2017. godine Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) u Hagu, prvi međunarodni krivični sud nakon Nirnberga i Tokija, zvanično je zatvoren. Njega je u maju 1993. godine osnovao Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija (UN) sa mandatom da krivično goni lica koja snose najveću odgovornost za napade na civilno stanovništvo, ubistva, prebijanja, mučenja, silovanja i pljačke.¹

O nekim nasilnim incidentima u ratu izveštavalo se u realnom vremenu u vestima, kroz svedočenja preživelih, i ljudi širom sveta su u svojim dnevnim sobama videli te šokantne slike. Prizori koji su podsećali na Holokaust prethodili su tom novom pristupu u međunarodnom pravu i diplomatiji – osnivanju suda, a gotovo 30 godina kasnije, MKSJ je ostavio komplikovano nasleđe.² Jedan od najfascinantnijih delova tog nasleđa, koji je naročito važan za proučavaoce, posebno istoričare, jesu arhive MKSJ.³

Priroda i ciljevi ovog suda oblikovali su njegove arhive, a u ovom članku ćemo se osvrnuti na te procese u Sudu – instituciji koja je, u vreme kada je osnovana, imala malo toga u smislu oprobane prakse na koju bi se mogla osloniti. Važno je napomenuti da Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove (MMKS), neka vrsta institucije kćerke MKSJ,

-
- 1 Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija. „Rezolucija 827”. [www.icty.org](https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_827_1993_en.pdf), 25. 5. 1993. https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_827_1993_en.pdf; Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija. „Ažurirani Statut Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju”. [www.icty.org](https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf), 2009. https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf. Sve onlajn reference posećene su 4. oktobra 2022. godine.
 - 2 Orentlicher, D. *Some Kind of Justice: The MKSJ's Impact in Bosnia and Serbia*. Oxford University Press, 2018; Stahn, Carsten, Carmel Agius, Serge Brammertz, Colleen Rohan, and Silva Rafael Braga da. *Legacies of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia a multidisciplinary approach*. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2020.
 - 3 Ketelaar, Eric. “A Living Archive, Shared by Communities of Records”. Essay. In *Community Archives: The Shaping of Memory*, edited by Jeannette A. Bastian and Ben Alexander, 109–32. London: Facet, 2009; Steinberg, Richard H. *Assessing the legacy of the ICTY*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2011; Vukušić, Iva. “The Archives of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia”. *History* 98 4, no. 322 (2013): 623–35.

čuva materijale koje je prikupio Sud za bivšu Jugoslaviju, kao i materijale iz međunarodnih krivičnih postupaka koji se tiču genocida u Ruandi.⁴

To je, kao što stručnjaci za tranzicionu pravdu znaju, rezultat rada dva suda, MKSJ i Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu (MKSR), koja su osnovana u razmaku od godinu dana i imala slične statute i mandate. MMKS je sada zadužen, između ostalog, da čuva arhive oba suda.⁵

Te arhive su, jednom rečju, kolosalne. Arhiva MKSJ i „Haški ogranak” MMKS⁶, odnosno odeljak koji se odnosi na bivšu Jugoslaviju, zajedno sadrže približno 2400 dužnih metara fizičkih spisa i 1,5 petabajta digitalnih podataka, koji obuhvataju sudske i druge spise (administrativni materijal koji se odnosi na upravljanje institucijom). U arhivi nema podataka o tačnom broju stranica ili zasebnih dokumenata koje sadrži, ali postoje detalji koji ilustruju njenu obimnost. Trenutno je 310.000 sudskih spisa dostupno preko javne baze podataka sudskih spisa. Više od 100.000 ovih spisa je na BHS jeziku (BHS je akronim za bosanski/hrvatski/srpski jezik, što je termin kojim je MKSJ označavao jezik koji se nekad nazivao srpskohrvatskim). Postoji oko 194.000 javno dostupnih dokaznih predmeta, od kojih je 83.000 na BHS. Tu su i 24.500 javnih transkripata i desetine hiljada sati snimaka suđenja. Što je najvažnije, 70% svih sudskih spisa je javno dostupno.⁷ Kao što će ovaj članak pokazati, taj materijal pruža ključnu mogućnost za istraživanje, posebno istoričarima.

- 4 MMKS je osnovan 2010. godine da „obavlja niz osnovnih funkcija koje su ranije obavljali Međunarodni krivični sud za Ruandu (MKSR) i Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)”. Godinama je Mehanizam delovao paralelno sa dva suda, pripremajući se da preuzme preostale zadatke. Od kada su MKSR i MKSJ zatvoreni, 2015. odnosno 2017. godine, MMKS je počeo da funkcioniše kao samostalna institucija; Ujedinjene nacije. Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove. „O Mehanizmu”. UJEDINJENE NACIJE | Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove. <https://www.irmct.org/bcs/o-mehanizmu> (posećeno 29. septembra 2022).
- 5 Ujedinjene nacije. Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove. „Funkcije Mehanizma”. UJEDINJENE NACIJE | Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove. <https://www.irmct.org/bcs/o-mehanizmu/funkcije> (posećeno 29. septembra 2024).
- 6 Sedište ogranka MMKS koji se bavi MKSR je u Aruši, u Tanzaniji, gde se nalazio MKSR.
- 7 Helena Eggleston, portparol MMKS, individualna komunikacija, Hag, 21. decembar 2020.

Tokom dvadesetpetogodišnjeg postojanja MKSJ, pred njim je svedočilo gotovo 5000 svedoka, neki više puta.⁸ Još jedna činjenica koja ilustruje obimnost materijala jeste to da je tokom dva nedavna suđenja rukovodećim ličnostima – predsedniku bosanskih Srba Radovanu Karadžiću i komandantu VRS Ratku Mladiću – saslušano skoro po 600 svedoka.⁹ Na suđenju Mladiću podneto je skoro 10.000 pojedinačnih dokaznih predmeta.¹⁰ Slično je bilo i u postupku protiv Karadžića, gde je podneto 11.469 dokaznih predmeta.¹¹ Ova arhiva je najvažnija zbirka dokaza o nasilju koje je vršeno početkom 90-ih godina 20. veka. Ona sadrži raznovrsne materijale o civilnim i vojnim strukturama na državnom, regionalnom i lokalnom nivou koje su činile nasilje, pa čak i genocid, kao i o počinocima, političkim liderima i strankama i lokalnim vlastima. Ti materijali nam pružaju jedinstven uvid u obrasce nasilja, iz perspektive samih aktera, ali i posmatrača kao što su novinari, mirovne snage i diplomate, i pokazuju kako je nasilje planirano, podstrekivano i sprovedeno u delo i ko ga je planirao, podstrekivao i sproveo.

Od osnivanja Suda, rukovodioci Suda i posmatrači stavili su veliki naglasak na njegovu pretpostavljenu ulogu u pomirenju. Od tada, ovaj hvale vredan cilj je postepeno napuštan, u meri u kojoj su stručnjaci za ovu oblast shvatali da je to neostvariva želja. Suđenja mogu da postignu važne ciljeve, i to zaista i čine — utvrđuju ključne činjenice o događajima, kažnjavaju one za koje je „van razumne sumnje” dokazano da su počinili zločine i šalju poruku o tome koje vrste radnji i postupaka nisu zakonite i neće se tolerisati. Ipak, izgleda da suđenja ne donose pomirenje. Zapravo, suđenja sama po sebi veoma malo doprinose pomirenju stanovništva nakon masovnog nasilja.¹² I što su više razgovori o pomirenju

8 Ujedinjene nacije. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Odjeci svedočenja: Jedinstveni istraživački projekat. https://www.icty.org/x/file/About/Registry/Witnesses/Echoes-Full-Report_EN.pdf (posećeno 29.septembra 2024).

9 Na suđenju Karadžiću svedočilo je 586 svedoka, a na suđenju Mladiću, 591 svedok. Videti: „Tužilac MKSJ Protiv Radovana Karadžića, IT-95-5/18, Podaci o Predmetu”. Karadžić (IT-95-5/18) | International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, March 24, 2016. <https://www.icty.org/en/case/karadzic>; „Tužilac MKSJ protiv Ratka Mladića, IT-09-92, Podaci o predmetu, b.d.”. Mladić (IT-09-92) | International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. https://www.icty.org/x/cases/mladic/cis/bcs/cis-mladic_bcs.pdf (posećeno 2022).

10 „MKSJ Mladić, Sažetak presude Pretresnog veća”. www.icty.org, 22. novembar 2017. <https://www.icty.org/x/cases/mladic/tjug/bcs/171122-sazetak-presude-bcs.pdf>.

11 „MKSJ Karadžić, Sažetak presude Pretresnog veća”. www.icty.org, 24. mart 2016. https://www.icty.org/x/cases/karadzic/tjug/bcs/160324_judgement_summary_bcs.pdf.

12 Trahan, J., and I. Vukušić. “The Legacy of the MKSJ: The Three-Tiered Approach to Justice in Bosnia-Herzegovina and Benchmarks for Measuring Success”. Essay. In *Legacies of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia: A Multidisciplinary Approach*, edited by C. Stahn, C. Agius, S. Brammertz, C. Rohan, and R. Braga de Silva, 462–77. Oxford, New York: Oxford University Press, 2020.

jenjavali, to se više govorilo, naročito u poslednjoj deceniji postojanja Suda, o arhivama kao postignuću samom po sebi, opipljivom nasleđu koje će Sud ostaviti iza sebe.

Ipak, tokom tih godina potrošene su milijarde dolara i taj trošak i trud su se morali opravdati kako se bližilo zatvaranje Suda. Ono što je arhive učinilo zanimljivim jeste njihov sadržaj i doprinos sagledavanju prošlosti, kao i njihov očekivani potencijal za unapređenje međusobnog razumevanja pripadnika različitih etničkih i verskih grupa. Od nečega što je u početku bilo uzgredno i nastalo kako bi služilo potrebama sudskog postupka, arhive su se transformisale u javno dostupne podatke i postignuće samo po sebi.¹³ To je bio logičan korak za Sud, jer arhive su postojale, bile nesumnjivo bogate i vredne i predstavljale nešto opipljivo (za razliku od pomirenja). Osim toga, one su bile u potpunosti pod kontrolom Suda. Arhive su bile obećanje koje je MKSJ zaista mogao da ispuni i kao takve su dobijale sve više pažnje.

MKSJ je osnovan 1993. godine, u vreme dok je besneo rat koji je samo u Bosni i Hercegovini (BiH) ostavio preko 100.000 mrtvih ili nestalih.¹⁴ Većina predmeta se bavila zločinima u BiH, a jedini niz događaja koji je pravno okvalifikovan kao genocid (i s pojedinačnim osudama za zločin) bila su masovna pogubljenja nakon pada Srebrenice 11. jula 1995. godine. Ali u BiH su počinjeni mnogi i raznovrsni zločini, u velikim gradovima, ali i u malim mestima – od granatiranja civilnih područja i pucanja iz snajpera na obične ljude po sarajevskim ulicama, do gađanja bolnica i pijaca, rasprostranjenih proterivanja građana i pljačke, proizvoljnih hapšenja, mučenja i ubijanja u logorima, seksualnog nasilja, kao i brojnih napada na objekte kulturnog i verskog nasleđa.

Svi počinioči čija je odgovornost utvrđena su muškarci, osim Biljane Plavšić, vodeće srpske političarke iz BiH, koja se 2002. godine izjasnila kao kriva za progon kao zločin protiv čovečnosti.¹⁵ Muškarci na optuženičkoj klupi bili su civili i vojna lica različitih činova i

13 Ujedinjene nacije. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). "Keynote Speech by ICTY President, Judge Carmel Agius – Launch of The ...". Keynote speech by ICTY president, judge Carmel Agius, 2017. <https://www.icty.org/x/file/Press/Statements%20and%20Speeches/President/171116-president-agius-address-pr1717-en.pdf> (posećeno 29. septembra 2022).

14 Tabeau, Ewa, and Jakub Bijak. "War-Related Deaths in the 1992–1995 Armed Conflicts in Bosnia and Herzegovina: A Critique of Previous Estimates and Recent Results". *European Journal of Population / Revue européenne de Démographie* 21, no. 2–3 (2005): 187–215. <https://doi.org/10.1007/s10680-005-6852-5>.

15 „MKSJ, Tužilac Protiv Biljane Plavšić, IT-00-39 & 40/1, Izjava o Priznanju Krivice". Plavšić (IT-00-39 & 40/1) | International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, 17. decembar 2002. <https://www.icty.org/en/case/plavsic>.

položaja unutar hijerarhija vlasti. Oni su rukovodili ministarstvima, gradovima i selima, bili poslanici i članovi stranke, ili pripadnici lokalnih organa vlasti koji su rukovodili ratnim dejstvima. Neki od muškaraca su bili pripadnici paravojnih jedinica, neki čuvari logora. Imali su različite uloge u krvoprolićima.

Arhivska građa MKSJ je neprocenjiva za razumevanje nasilja koje se odvijalo tokom 90-ih 20. veka godina širom bivše Jugoslavije, a ono što o tom nasilju znamo (a znamo mnogo), uglavnom znamo zahvaljujući toj građi.¹⁶ Ovaj članak ima tri cilja: 1. da naglasi značaj ove zbirke, 2. da predstavi u glavnim crtama njen sadržaj i opiše kako je nastala i 3. da pruži uvid istraživačima, pre svega istoričarima, u to kako da je istraže. Budući da su arhive proizvod procesa koji ih je stvorio – a koji je bio ograničen pravilima postupka – izuzetno je važno da oni koji nameravaju da ih koriste razumeju kako su postupci za ratne zločine pred MKSJ funkcionisali.¹⁷

16 Vladislavljjevic, Anja, Milica Stojanovic, Emina Dizdarević, and Serbeze Haxhiaj. „Pristup odbijen: Većina dokumenata sa suđenja za ratne zločine na Balkanu nedostupna javnosti”. *Balkan Insight*, 28. septembar 2020. <https://balkaninsight.com/sr/2020/09/28/pristup-odbijen-vecina-dokumenata-sa-sudenja-za-ratne-zlocine-na-balkanu-nedostupna-javnosti>; Halilovich, Hariz. “Reclaiming Erased Lives: Archives, Records and Memories in Post-War Bosnia and the Bosnian Diaspora”. *Archival Science* 14, no. 3–4 (2014): 231–47. <https://doi.org/10.1007/s10502-014-9227-z>.

17 Postupci se razlikuju od suda do suda, pa bi istraživač, ako želi da proučava suđenja pred Međunarodnim krivičnim sudom ili drugim pravosudnim institucijama, trebalo da se upozna sa pravilima postupka koja ih regulišu.

3. Istrage i suđenja

Istraga i procesuiranje ratnih zločina, zločina protiv čovečnosti i genocida nisu nimalo lak posao. Sve do 90-ih godina 20. veka bilo je malo sudske prakse i relevantnog iskustva koji bi se mogli primeniti, tako da su zaposleni u tužilaštvu MKSJ, sudije, advokati, prevodioci, pravnici, istražitelji i analitičari učili kroz rad. Taj rad je bio neizbežno emotivno iscrpljujući zbog neprestanog suočavanja s dokazima o ljudskoj izopačenosti. Postupci su trajali godinama, a neuspešan ishod doneo bi nemilosrdne kritike. Uprkos brojnim izazovima i razočaranjima na tom putu, suđenja su proizvela izvanrednu zbirku podataka. Ona uključuje dokumente sa izjavama žrtava, u kojima one opisuju neka od najgorih iskustava u svom životu. Veoma često, nažalost – a ljudi koji su pratili suđenja iz dana u dan setiče se toga – svedoci su prepričavali poslednje trenutke u životima svojih bliskih i najmilijih. Neretko su se neka od tih svedočenja zauvek urezala u pamćenje istraživača.¹⁸

Kada je 1994. i 1995. godine Tužilaštvo angažovalo prve istražitelje i pravnike, bilo je jasno da je pred njima ogroman posao i da će morati odnekud da počnu. U to vreme je nasilje bilo široko rasprostranjeno i besnelo u trećini Hrvatske i većem delu Bosne i Hercegovine. Više od milion ljudi je proterano, a za istražitelje je još uvek bilo opasno da odu u region da prikupe izjave svedoka i zaplene dokumente. Pristup državnim dokumentima nije bio dozvoljen – zahtevi za pristup su odbijani ili ignorisani, a dokumenta skrivana. Upravo zbog toga je ranim istragama bilo potrebno neko uporište, i ono je pronađeno u izveštajima raznih komisija i izvestilaca koji su delovali u ime Ujedinjenih nacija i drugih institucija.¹⁹

Ipak, mnogo toga je ostalo nepoznato:

O većini zločina počinjenih tokom raspada bivše Jugoslavije uopšte se nije izveštavalo. Tek nekoliko njih je skoro momentalno dobilo svetski

18 Na primer svedočenje svedoka O u predmetu Krstić. Svedok O bio je jedan od malobrojnih koji su preživeli masovno pogubljenje nakon pada Srebrenice. On je 13. aprila 2000. godine, govoreći o svom iskustvu dok je čekao da bude streljan jula 1995. godine, rekao: „Stvarno mi je bilo žao da umrem žedan, pa sam pokušao da se sakrijem među ljudima što sam duže mogao, kao i svi drugi. Samo sam želeo da poživim još sekundu ili dve.” Videti: MKSJ, Tužilac protiv Radislava Krstića, IT-98-33, saslušanje svedoka O (13. april 2000), transkript, str. 2911.

19 Korner, James. “Open Source Evidence and the Prosecution of International Crimes: Online Panel”. Hillary Rodham Clinton School of Law, December 18, 2020. <https://events.swansea.ac.uk/talk/index/1762/>.

publicitet. Međutim, generalno govoreći, neopisivi zločini su se dešavali na izolovanim lokacijama, pod okriljem mraka, u neupadljivim zgradama, na zajedničkim poljima i u šumama, van domašaja novinarskih kamera ili vojnog nadzora, i o njima svet nije znao ništa.²⁰

To što se dešavalo u tim običnim, neuglednim zgradama, na poljima i u šumama, daleko od očiju javnosti, trebalo je da bude, polako i mukotrpno, do detalja razotkriveno u naredne dve decenije, tokom dugih ročišta, iz dana u dan, godinu za godinom. Mnogi koji su pratili suđenja sećaju se koliko su zamorna bila neka od tih ročišta. Tokom istraga isplivavale bi informacije: jedno svedočenje o premlaćivanju u logoru dovelo bi do drugog, a onda je taj svedok govorio o drugom mestu zatočenja, možda garaži ili podrumu. Svedoci su se prisećali torture koju su doživeli, toga da su čuli za druga mesta zatočenja, kao što su skladišta i škole, i saznali za druge zatočenike i šta su oni doživeli. Na taj način je istraga napredovala, korak po korak. Izbeglice koje su se polako oporavljale u dalekim zemljama počele su da govore i traže pravdu. Počela su da se pojavljuju imena sela i zaselaka, a datumi proterivanja i masovnih ubistava počeli su da formiraju hronologije smrti i stradanja. Upravo zahvaljujući tim istragama mi danas, skoro 30 godina kasnije, znamo kako su se događaji odvijali, skoro iz sata u sat, u situacijama poput one nakon pada Srebrenice, na primer.

Cilj ovih istraga, međutim, nije bio da daju jedan opšti pregled raspada Jugoslavije i nasilja koje ga je pratilo. To nije posao suda, konkretnije tužilaca. Iako je istorijski kontekst bio važan, posebno na početku, kada su tužioci i sudije pokušavali da shvate ko je ko i nauče imena gradova i važnih aktera, uskoro su njihovi napori postali usmereniji. Bilo je neizbežno da tužioci usredsrede pažnju na određene zločine na određenim mestima, a zanemare neke druge. Ovo određivanje prioriteta, ma kako bilo kontroveržno i frustrirajuće za žrtve zločina koji nisu uvršteni u optužnice, standardna je praksa, kako na međunarodnom tako i na nacionalnom nivou.

20 Harmon, M. B., and F. Gaynor. "Prosecuting Massive Crimes with Primitive Tools: Three Difficulties Encountered by Prosecutors in International Criminal Proceedings". *Journal of International Criminal Justice* 2, no. 2 (2004): 403–26. <https://doi.org/10.1093/jicj/2.2.403>.

Raspodela resursa i odabir predmeta, dakle, oblikuju arhive, tako da znamo za Srebrenicu, ali ne i za stotine incidenata u kojima su civili ubijani u mraku i bacani u reku ili za porodicu koja je zapaljena u nekom zabačenom zaseoku. Kada incidenti nisu obuhvaćeni optužnicom i ne stignu do suda, u materijalu postoje praznine i neispričani delovi, i to će tako ostati. Medijsko izveštavanje nije pomoglo da se obelodane ti incidenti, jer su se mediji, u ranoj fazi rata, uglavnom fokusirali na pad Vukovara, a kasnije na logore u zapadnoj Bosni, opsadu Sarajeva, masovna pogubljenja nakon pada Srebrenice i druge događaje koje su smatrali važnijim. To se prenelo i na izveštavanje o suđenjima, pa su te iste lokacije i vrste nasilja privukle svu medijsku pažnju.

Koga su onda MKSJ (i njegov naslednik, MMKS) procesuirali i šta to znači kad je reč o arhivi? MKSJ je trebalo da krivično goni niz raznovrsnih likova, počevši od Duška Tadića, bosanskog Srbina iz Kozarca u zapadnoj Bosni, rezervnog policajca, vlasnika kafića i zaljubljenika u karate. Neki su bili dobro poznata imena – političari, generali i politički lideri koji su učestvovali u pregovorima, ali mnogi nisu. Bilo je među njima bivših konobara, magacionera, nastavnika, lekara, a većina nije imala dosije kriminalnog ili nasilničkog ponašanja. Mnogi su iskoristili priliku da postanu važni kako nikad pre rata nisu bili. Ovlašan pogled na spisak optuženih govori nam da je njih 90 osuđeno, 18 oslobođeno, 10 umrlo pre, a 7 nakon prebacivanja u Hag.²¹ Najpoznatije ime u poslednjoj grupi je Slobodan Milošević, bivši predsednik Srbije, a potom i Jugoslavije, tokom 90-ih godina 20. veka. Suđenje Miloševiću bilo je jedno od najvažnijih suđenja, koje su novinari redovno pratili sve do Miloševićeve smrti 2006. godine, kada je postupak okončan bez donošenja presude.

Većina predmeta, a samim tim i veći deo arhive, odnose se na Bosnu i Hercegovinu. S obzirom na dinamiku raspada Jugoslavije i nasilje koje ga je pratilo, to nije iznenađujuće. Tamo je stradala većina žrtava, uz istovremeno odvijanje nekoliko oružanih sukoba, delovanje brojnih regularnih i neregularnih jedinica širom zemlje tokom četiri godine sukoba. Brutalnost i rasprostranjenost masovnog nasilja u BiH bili su razlog što se verovatno polovina predmeta MKSJ fokusirala na tu državu. Kad je reč o Hrvatskoj i Kosovu, Tužilaštvo je podizalo optužnice za zločine počinjene između 1991. i 1995. godine,

21 Ujedinjene nacije. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). "Key Figures of the Cases". Key Figures of the Cases | International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, 2021. <https://www.icty.org/en/cases/key-figures-cases>. (posećeno 29. septembar 2022).

odnosno 1998. i 1999. godine, dok je malo pažnje posvećeno onome što je, u poređenju sa tim, bilo nasilje nižeg intenziteta u današnjoj Severnoj Makedoniji.²²

Tužilaštvo je podvrglo istrazi različite zaraćene strane, pa su se tako na optuženičkoj klupi našli Hrvati (iz Hrvatske i BiH), Srbi (iz uže Srbije, ali i Hrvatske i BiH), kosovski Albanci i Makedonci. Ipak, kao što posmatrači suđenja pred MKSJ dobro znaju, najveći broj optuženih bili su bosanski Srbi. Opet, s obzirom na dinamiku sukoba i vršenje nasilja, ni ovo nije iznenađujuće. Ishodi ovih suđenja i promena praksi Tužilaštva bili su izvor mnogih frustracija i beskonačnih komentara u stručnim krugovima posmatrača MKSJ, ali i žučnih diskusija u pogođenim zajednicama širom bivše Jugoslavije. Preživeli su predstavljali važan glas u ovim debatama i bili česti kritičari presuda.

S obzirom na to da suđenja, bez obzira na njihov ishod, generišu veliku količinu dokaza, od ključne je važnosti razumeti postupak dokazivanja zločina na sudu, uključujući standard dokazivanja „van razumne sumnje”, kao i uloge tužilaštva i odbrane. Suđenja pred MKSJ bila su akuzatorni postupci, u kojima tužilac pokreće proces. Tužilaštvo pokreće istrage, prikuplja dokaze, podiže optužnice i vodi predmete pred sudom. Osnova postupka su optužnice, u kojima tužilac iznosi pravne argumente zasnovane na dokazima. Optuženi, koga često, mada ne uvek, zastupa branilac (neki su izabrali da sami sebe zastupaju), zatim osporava dokaze i argumente tužilaštva i iznosi protivargumente i dokaze. Ovaj tako pojednostavljeno opisan proces će advokate sigurno naterati da se namršte, ali to je način na koji postupak pred MKSJ funkcioniše.

Na kraju, nekoliko reči o kategorijama dokaza. U osnovnim crtama, postoje dve vrste dokaza: dokazi o zločinu i dokazi o povezanosti (engl. *crime-base and linkage*).²³ Ova druga vrsta je posebno važna kad su optuženici ljudi na rukovodećim položajima, jer oni često nisu bili fizički prisutni na mestu zločina, a ova vrsta dokaza se izvodi u nastojanju da se dokaže njihova povezanost sa zločinom. To je način da tužilac dokaže da je optuženi naredio zločin ili znao za njega, a nije učinio ništa da ga spreči ili istraži i nakon toga kazni odgovorne. Prva vrsta dokaza je jednostavnija i generalno se lakše pronalazi. Reč je

22 „MKSJ, Tužilac Protiv Boškenskog i Tarulovskog, IT-04-82, Podaci o Predmetu”. Boškoski & Tarčulovski (IT-04-82) | International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, 7. jul 2011. https://www.icty.org/en/case/boskoski_tarculovski.

23 Nielsen, Christian Axboe, and Jann K. Kleffner. *A handbook on Assisting International Criminal Investigations*. Edited by Maria Nysted. Stockholm: Folke Bernadotte Academy, 2011, 42-43.

o dokazima da se zločin dogodio, a na sudu bi to mogao biti preživeli koji svedoči o svojim iskustvima i viktimizaciji.

Većina dokaza se izvodi na javnom pretresu, ali ponekad su iskazi svedoka i dokumenti poverljivi pa suđenja moraju biti zatvorena za javnost.²⁴ Svi izvedeni dokazi se na kraju sakupe u jedan dosije, koji sudije zatim procenjuju kako bi donele presudu. Postupci su uvek dugotrajni i postupak može potrajati više od decenije – od prvog pojavljivanja na sudu do pravosnažne presude. To je zato što predmet obično ode Žalbenom veću (kad tužilaštvo, odbrana ili oboje ospore prvostepenu presudu). Arhive koje se tako stvaraju sadrže materijale predstavljene u različitim fazama postupka.

████████████████████

24 Pravilnik o postupku i dokazima MKSJ-a, pravila 78 i 79, 8. jul 2015. <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RulesProcedureEvidenceEng.pdf>.

4. Sadržaj arhiva i njihov značaj za istraživanje

U istoriji se mnogo pisalo o ulozi arhiva o suđenjima — u predmetima genocida, zločina protiv čovečnosti i ratnih zločina. Vilson s pravom tvrdi da se u predstavljanju istorije sukoba u sudnicama rukovalo različitim strategijama, pristupima i motivacijama aktera u postupku.²⁵ Oni predstavljaju tumačenja prošlosti koja njima najviše idu u prilog, dok pokušavaju da konstruišu ili odbace konstrukciju pravnih kategorija poput genocida. Zamit Borda takođe prepoznaje ograničenja suđenja u pisanju istorijskih narativa i ukazuje na bitne slepe tačke koje treba imati u vidu.²⁶ Međutim, ova složena i dugotrajna neslaganja oko toga u kojoj meri od sudova treba očekivati da učestvuju u otkrivanju i širenju istorijskog znanja prevazilazi okvir ovog članka.

Koristan praktičan pristup prilikom započinjanja istraživanja je da se ne traga za jednom sveobuhvatnom pričom – jednostavnim i jasnim velikim narativom spremnim za upotrebu. Iako, naravno, tužilaštvo i odbrana imaju svoje priče o tome šta se dogodilo i ulozi optuženog (narativ svakog predmeta), archive generalno ne nude lake odgovore na pitanja o prošlim događajima i kako te događaje treba predstaviti i ispričati javnosti. Jezgrovite verzije ovog narativa i načina na koji je on poduprt dokazima i pravom treba tražiti u uvodnim rečima i, ponajviše, u završnim rečima koje obe strane iznose na svakom suđenju i koje predstavljaju sažetak njihovih argumenata, s naglaskom na ključnim argumentima. U stvari, archive sadrže, kao rezultat svih faktora o kojima se raspravljalo, ono što Petrović

25 Wilson, Richard Ashby. *Writing History in International Criminal Trials*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011; Wilson, Richard Ashby, and Vladimir Petrović. "Transitional Justice Histories: Narrating Mass Atrocities". Essay. In *Forthcoming in the Oxford Handbook on Transitional Justice*, edited by Alex Hinton, Lawrence Douglas, and Jens Meierhenrich. Oxford: Oxford University Press, 26; Sander, Barrie. *Doing justice to history: Confronting the past in International Criminal Courts*. Oxford (GB): Oxford University Press, 2021.

26 Zammit Borda, Aldo. "History in International Criminal Trials". *Journal of International Criminal Justice* 18, no. 3 (2020): 543–66. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqaa039>

naziva „selektivnim obiljem”.²⁷ Ovo obilje je atomizovano – primarni organizacioni princip arhive dokaznih predmeta je suđenje – pošto će materijali izneti na jednom suđenju biti grupisani zajedno. To su vojni, obaveštajni i policijski dokumenti, izjave svedoka, zapisnici sa sastanaka, presretnuti dokazi i još mnogo toga.

Svaki dokazni predmet je označen jedinstvenim brojem. Ono što je najvažnije jeste da je dokazni materijal podrobno ispitan. Pitanja autentičnosti su se redovno postavljala, a sudije su se s velikom pažnjom trudile da utvrde autentičnost dokaza. Stručnjaci su pročešljali hiljade stranica dokumenata i proučili pojedinosti kao što su potpisi i pečati, a postavljala su se i pitanja odakle potiču dokumenti, jer su lanci čuvanja dokaza i rukovanja dokazima pažljivo proveravani. Neki dokazi su procenjeni više puta na različitim suđenjima.

Sadržaj sudske arhive je posledica odluka koje donosi tužilac o tome koja krivična dela će goniti i koje pojedince će optužiti.²⁸ On odražava odluke o raspodeli resursa, koje tužioci moraju svakodnevno da donose.²⁹ Ova selektivnost je logična i očekivana. Ne postoji pravni sistem ni sud koji bi bio kadar da se pozabavi svakim pojedinačnim zločinom u ratu tako dugotrajnom, surovom i geografski rasprostranjenom kao što je bio rat u bivšoj Jugoslaviji. Nijedna institucija ili sistem nema kapacitet, odnosno resurse, osoblje i infrastrukturu da sprovede hiljade istraga u vezi sa hiljadama i hiljadama osumnjičenih nakon masovnog nasilja, osim ako je u pitanju neki suštinski drugačiji proces utvrđivanja odgovornosti.³⁰

Stoga je trebalo odlučiti na koje incidente i potencijalne osumnjičene fokusirati pažnju. Kriterijumi za odlučivanje bili su kompleksni i nisu predmet ovog rada. Jedan od kriterijuma, na primer, bila je težina krivičnog dela.³¹ Istrage, dakle, podrazumevaju proces selekcije – procesuiru se jedan incident, a ne neki drugi, i krivično se goni jedan osumnjičeni a ne neki drugi. Selektivni pristup se primenjuje i na materijal koji se iznosi

27 Petrović, Vladimir. *The emergence of historical forensic expertise: Clio takes the stand*. New York: Routledge, 2017.

28 Nielsen, C. "From Nuremberg to The Hague: The Civilizing Mission of International Criminal Law". *Auckland University Law Review* 14 (2008): 95.

29 Jarvis, Michelle J, and Kate Vigneswaran. "Challenges to Successful Outcomes in Sexual Violence Cases". Essay. In *Prosecuting Conflict-Related Sexual Violence at the ICTY*, edited by Serge Brammertz and Michelle J. Jarvis, 33–72. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2016.

30 Kao primer utvrđivanja masovne odgovornosti i problema skopčanim s tim, valja pogledati postupke pred *gacaca* sudovima organizovanim na nivou zajednica u Ruandi.

31 Schwendiman, D. "Prosecuting Atrocity Crimes in National Courts: Looking Back On 2009 In Bosnia and Herzegovina". *Northwestern Journal of International Human Rights* 3, no. 8 (2010): 269–300.

nakon podizanja optužnice protiv osumnjičenog. Vreme i resursi se moraju čuvati, a suđenja se moraju voditi u razumnom vremenskom roku, i zato tužiocima ne mogu podići optužnice za svaki pojedinačni zločin za koji bi možda mogli. Brojna suđenja pred MKSJ i MMKS dobri su primeri ovog balansiranja, od veoma široko postavljenog predmeta poput onog protiv Slobodana Miloševića, do usmerenijeg pristupa u predmetima protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića.

Ono što je ovde važno jeste da selektivnost ima niz posledica po arhivu. Naime, ako neko krivično delo nije obuhvaćeno optužnicom, ono će biti periferno i svako svedočenje o njemu, ako do njega dođe, biće uglavnom prekinuto. Relevantnost je ono o čemu sudije često brinu, jer nastoje da budu ekspeditivne u korišćenju sudskog vremena. U fazi donošenja presude, sudije temelje svoje odluke na zbirci dokaza i pravnim argumentima stranaka. Jedan jedini dokaz nikada ne može dovesti do osuđujuće presude. Nema tu „pištolja koji se dimi”.³²

U arhivama je pohranjen veliki broj raznovrsnih dokaznih predmeta, a većina je digitalizovana i dostupna. To su, pre svega, dokumenti koji sadrže vojna naređenja i komunikacije, obaveštajni izveštaji, policijski izveštaji i službene beleške sa važnih sastanaka. Oni su došli u posed Tužilaštva putem pretresa i zaplene u vojnim i državnim arhivama širom regiona. Naravno, postoji i obilje forenzičkih dokaza, kao što su povezi za oči i vrpce i žice koje su se koristile za vezivanje žrtava masovnih pogubljenja. Arhive sadrže video i audio zapise, kao i snimke (uključujući snimke iz vazduha, snimljene tehnologijom praćenja poput dronova, koja je bila ključna za otkrivanje masovnih grobnica nakon pada Srebrenice). Postoje fotografije i video-snimci koje su načinili sami počinioци, poput onog koji je kamerom snimio pripadnik jedinice Škorpioni dok su njegovi saborci streljali muškarce i dečake zarobljene nakon pada srebreničke enklave.³³ Ova vrsta materijala je ipak retka — ubistva i mučenja nisu često snimana. Konačno, sve sudske sednice otvorene za javnost su snimljene i transkribovane, a transkripti na engleskom i BHS jeziku sa većine sednica Pretresnog veća jesu dostupni. Sva svedočenja svedoka su snimljena u celosti (doduše, svedočenja data na sednicama zatvorenim za javnost, nisu dostupna).

32 Nielsen, C. "Can We Salvage History of the Yugoslav Conflicts from the Milošević Trial?". Essay. In *The Milošević Trial: An Autopsy*, edited by Timothy William Waters, 434–61. Oxford UK: Oxford University Press, 2013.

33 Vukušić, Iva. "Nineteen Minutes of Horror: Insights from the Scorpions Execution Video". *Genocide Studies and Prevention* 12, no. 2 (2018): 35–53. <https://doi.org/10.5038/1911-9933.12.2.1527>.

Nemoguće je sistematizovati i predstaviti sve ključne pojedinačne dokazne predmete koji su predloženi u sudnicama MKSJ (i MMKS) tokom gotovo tri decenije. Može se, međutim, pružiti letimičan pogled na ovo bogatstvo materijala. Postoji, na primer, dokument koji je opšte poznat kao „Šest strateških ciljeva”, koji opisuje ratne ciljeve bosanskih Srba.³⁴ Postoji „video iz Kule”, snimljen u maju 1997. godine na proslavi povodom godišnjice osnivanja specijalne oružane jedinice Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije. Na toj proslavi su bili skoro svi koji su nešto značili u državnoj bezbednosti Srbije, a bio je i predsednik Milošević.³⁵ Govori održani na tom događaju otkrivaju kako su Miloševićev režim i njegovo Ministarstvo unutrašnjih poslova organizovali i podržavali Srbe u Hrvatskoj i Bosni u osvajanju teritorija.

Tu su, zatim, video snimci sastanaka u hotelu „Fontana” u Bratuncu, gde se Ratko Mladić sastajao sa komandantima mirovnih snaga UN i predstavnicima bošnjačkih civila nakon pada Srebrenice.³⁶ Fascinantan izvor su i sveske u kojima je Mladić opisivao svoje sastanke tokom rata. Glavni tužilac Serž Bramerc naveo je ove sveske kao neke od najvažnijih dokumenata koje je Međunarodni sud ikada dobio.³⁷ Zatim, tu je snimak granatiranja Starog mosta iz XVI veka u Mostaru, u novembru 1993. godine, usled čega se drevna građevina sunovratila u reku.³⁸ Dalje, postoje bogati dokazi sa suđenja koja su okončana kontroverznim oslobađajućim presudama, kao što je suđenje Naseru Oriću (komandantu snaga Armije BiH na području Srebrenice) i suđenje Antu Gotovini, hrvatskom generalu optuženom za zločine u vezi s proterivanjem tokom i nakon operacije „Oluja” leta 1995. godine.

Posebnu vrstu dokaza čine svedočenja tzv. insajdera, odnosno ljudi unutar političkog rukovodstva ili oružane jedinice zaraćene strane, koji su odlučili, iz raznoraznih razloga, da progovore. Neki od insajdera su i sami bili optuženi, priznali krivicu i prihvatili odgovornost za neke od zločina i pojavili se na sudu kako bi pomogli u osudi drugih optuženih. Poznati

34 Dokument „Šest strateških ciljeva” korišćen je kao dokaz na nizu suđenja; vidi, na primer: MKSJ *Karadžić*, dokazni predmet br. P00781.E (22. april 2010). Javni sudski spisi, kao i dokazni predmeti, mogu se pronaći u Objedinjenoj bazi podataka sudskih spisa, <https://ucr.MMKs.org/>.

35 MKSJ, Tužilac protiv Stanišića i Simatovića, dokazni predmet br. P00061.E (27. avgust 2009).

36 MKSJ, *Karadžić*, dokazni predmet br. P01458.E (20. avgust 2010).

37 Simons, Marlies. “Data on Balkan Wars Found in Home of Suspect”. The New York Times, 10. jul 2010. <https://www.nytimes.com/2010/07/11/world/europe/11mladic.html> (posećeno 29. septembra 2022).

38 MKSJ, Tužilac protiv Prlića i drugih, IT-04-74, dokazni predmet br. P09889 (17. maj 2007).

primeri su Milan Babić, srpski političar iz Hrvatske, koji je svedočio o radikalizaciji i naoružavanju hrvatskih Srba uoči rata. Babić je kasnije izvršio samoubistvo, ali je njegovo svedočenje korišćeno u brojnim kasnijim suđenjima. Zatim Dražen Erdemović, čovek čije je svedočenje značajno doprinelo pokretanju istrage o zločinima u Srebrenici.³⁹ Erdemović je bio pripadnik elitne jedinice VRS. Drugi slični primeri su svedočenja Momira Nikolića i Dragana Obrenovića, oficira VRS, koji su se izjasnili krivima za zločine nakon pada Srebrenice. Insajderi su važni jer su bili u poziciji da znaju ono što niko drugi sa strane nije znao.

Konačno, postoje brojni materijali koji leže zakopani u trezorima arhiva MKSJ i MMKS, za koje je malo verovatno da će uskoro ugledati svetlost dana. Među njima je, razumljivo, i medicinska dokumentacija, što nije sporno. Ono što, međutim, jeste sporno jeste tužilačka arhiva. Sve o čemu je do sada bilo reči odnosi se na arhive Suda, od kojih su mnoge dostupne (postoje, naravno, poverljiva dokumenta koja su i dalje nedostupna, a na njih ću se vratiti u sledećem odeljku). Ono što javnosti uopšte nije dostupno jesu brojni materijali koje je Tužilaštvo, zaseban organ Suda, prikupilo tokom više od 30 godina istraga. Bilo je poziva, čak i od strane bivših zaposlenih u Tužilaštvu, da se ove zbirke otvore.⁴⁰ Predrag Dojčinović u svom tekstu sadržaj tužilačkih arhiva opisuje kao „deset miliona stranica originalnih dokumenata, blizu četrnaest hiljada audio-zapisa, preko devet hiljada video-zapisa, tri i po hiljade diskova i ukupno oko četrnaest hiljada artefakata”. Artefakti su predmeti – npr. čaure, povezi za oči, ručni satovi i četkice za zube iskopani u masovnim grobnicama itd. Međutim, oni su još uvek nedostupni javnosti i tako će verovatno i ostati u doglednoj budućnosti.⁴¹ S time u vidu, u sledećem odeljku će biti reči o tome kako da radite sa onim što *jeste* dostupno.

39 Žan-Rene Rues (Jean-Rene Ruez), glavni istražitelj za Srebrenicu u Tužilaštvu, razgovor putem e-pošte, januar 2021.

40 Dojčinović, Predrag. “The Truths of the War”. Leuven Transitional Justice Blog, 11. oktobar 2018. <https://blog.associatie.kuleuven.be/ltjb/the-truths-of-the-war-2> (posećeno 29. septembra 2022).

41 Tužilaštvo MMKS nije uopšte odgovorilo ni na jedno od pitanja koja su u vezi sa ovim primili. Imali su nekoliko meseci da to učine.

5. Rad s arhivama

Obimnost arhive zastrašuje istraživače, pogotovo one koji nisu dovoljno upoznati sa predmetima koji su se odvijali u Hagu. Ako neko pretražuje spisak predmeta MKSJ na web-stranici suda, ono što će se pojaviti je naizgled beskonačan spisak imena, a za 90% njih niko osim stručnjaka MKSJ nikada nije čuo. To, pored ogromnog obima arhive, predstavlja izazov, ali takođe pruža mogućnost da se proučava ono što ranije nije proučavano. U ovom odeljku ćemo naglasiti o čemu istraživači treba da razmisle ako žele da istraže ove arhive, kako da počnu rad i ukratko predložiti neke mogućnosti i izazove s kojima će se suočiti u pretraživanju.

Nedostatak pristupa važnim delovima arhivske građe dolazi do izražaja u vezi sa suđenjem Jovici Stanišiću i Franku Simatoviću, visokim službenicima Državne bezbednosti Srbije, koje je još uvek u toku. Putovanje Stanišića i Simatovića kroz MKSJ traje bezmalo 20 godina (što pokreće pitanje pravičnosti, kako prema optuženima, tako i prema preživelim). Prvo suđenje u ovom predmetu okončano je oslobađajućom presudom, koja je, kako su tvrdile sudije Žalbenog veća, bila toliko manjkava da je bilo neophodno da se suđenje ponovi.⁴² Ponovljeno suđenje je završeno u junu 2021. godine prvostepenom presudom, kojom su optuženi osuđeni na po 12 godina zatvora, nakon čega je usledila žalba. Stanišić i Simatović su proglašeni krivima samo za zločine u jednoj opštini, Bosanskom Šamcu, u aprilu 1992. godine.⁴³ Očekivalo se da će se ova pravna saga okončati 2023. godine.⁴⁴

42 Istorijat predmeta i bitne informacije o ova dva suđenja (jednom pred MKSJ i drugom pred MMKS) mogu se naći ovde: „MKSJ, Tužilac Protiv Jovice Stanišića i Franka Simatovića, IT-03-69”. Stanišić & Simatović (IT-03-69) | Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. <https://www.icty.org/bcs/case/stanistic-simatovic> (posećeno 2022) i MICT, „Stanišić and Simatović (MICT-15-96-A)”. STANIŠIĆ and SIMATOVIĆ (MICT-15-96-A) | UNITED NATIONS | International Residual Mechanism for Criminal Tribunals. <https://www.irmct.org/en/cases/mict-15-96> (posećeno 2022).

43 BIRN. “Live Blog: Serbian State Security Officials’ Verdict”. Balkan Insight, 30. jun 2021. <https://balkaninsight.com/2021/06/30/live-blog-serbian-state-security-officials-verdict/>. (posećeno 4. oktobra 2022).

44 Presuda Žalbenog veća Mehanizma je izrečena 31. 5. 2023. godine. Presudom je Žalbeno veće odbacilo žalbe Stanišića i Simatovića, poništilo oslobađajuće presude za udruženi zločinački poduhvat i povećalo kazne na 15 godina zatvora: *Stanišić i Simatović (MICT-15-96-A)*. STANIŠIĆ i SIMATOVIĆ (MICT-15-96-A) | UJEDINJENE NACIJE | Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove. (n.d.). <https://www.irmct.org/bcs/cases/mict-15-96>.

Arhive nastale tokom krivičnih postupaka imaju mnogo sličnosti sa „arhivama sukoba”.⁴⁵ Već na samom početku rada treba razmišljati o tome kako etično raditi sa ovim vrstama građe. U arhivi su pohranjena veoma bolna sećanja ljudi, sećanje na poslednji put kada je muž zagrlio ženu, sećanje ćerke koja poslednji put vidi oca dok ga u daljini odvođe, sećanje majke koja preklinje čoveka da joj ne oduzme dete.⁴⁶ Tuga postaje gotovo opipljiva dok preživeli pričaju da ne znaju gde leže posmrtni ostaci njihovih najmilijih i traže, u bolu, tragove, kako bi im pružili dostojnu sahranu.⁴⁷ Taj bol je očigledan dok se gledaju video-snimci svedočenja preživelih koji se u sudnici sećaju kroz šta su prošli. Bilo je slučajeva, i to često, da se prevodioci slome dok prevode izjave svedoka. Zato etično postupanje s osetljivim materijalom mora biti početna tačka svakog istraživanja.⁴⁸

5.1. Kako početi rad

Većina istraživača bez prethodnog iskustva u radu sa ovom arhivom na početku će imati dosta muke. Interfejs Objedinjenih sudskih spisa, baze podataka koja sadrži arhive i dokaze MKSJ i MMKS, iziskuje poprilično znanje o suđenjima.⁴⁹ Površnim pretraživanjem neće se mnogo postići. Da ponovimo, arhiva je organizovana po suđenjima. Zato je neophodno znati ko je za šta optužen. Te informacije se mogu naći u optužnicama, koje su obično dosta kraće od sto stranica, a za sažete verzije se mogu potražiti „Podaci o predmetima” na veb-stranicama MKSJ i MMKS. Mali deo arhive može se pogledati onlajn, o čemu se brine osoblje MMKS-a.⁵⁰ Postoji i vodič za korisnike baze podataka.⁵¹

45 Balcells, Laia, and Christopher M Sullivan. „New Findings from Conflict Archives”. *Journal of Peace Research* 55, no. 2 (2018): 137–46. <https://doi.org/10.1177/0022343317750217>.

46 MKSJ, Krstić, Saslušanje svedoka DD. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia | United Nations International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, 26. jul 2000. <https://www.MKSJ.org/en/sid/10124>.

47 MKSJ, Tužilac Protiv Dragana Nikolića, IT-94-2, Saslušanje svedokinje Habibe Hadžić. Cases | International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, 3. novembar 2003. <https://www.icty.org/en/cases>.

48 Subotić, Jelena. “Ethics of Archival Research on Political Violence”. *Journal of Peace Research* 58, no. 3 (2020): 342–54. <https://doi.org/10.1177/0022343319898735>.

49 Svako ko se registruje sa važećom adresom e-pošte može pristupiti OSD: <https://ucr.irmct.org/>.

50 Ujedinjene nacije. Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove. Onlajn izložba: „Pogled kroz odškrinuta vrata arhiva”. MRKS. Onlajn izložba: „Pogled kroz odškrinuta vrata arhiva”. <https://www.irmct.org/specials/glimpse-into-the-archives/index-bcs.html> (posećeno 29. septembra 2022).

51 Ujedinjene nacije. Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove. Unified Court Records Database User Guide – IRMCT, 2020. <https://www.irmct.org/sites/default/files/documents/2020-09-Unified-Court-Records-User-Guide.pdf>.

Iako će svaki istraživač imati svoj pristup u zavisnosti od teme na kojoj radi, discipline kojom se bavi i drugih faktora, kada istražujem nikada ne gledam ishod suđenja. Znam, naravno, ishode suđenja, ali se na njih ne oslanjam u svom radu (koji je, primera radi, bio fokusiran na paravojske tokom nasilnog raspada Jugoslavije). Nikada ne zasnivam svoje nalaze na nekoj pojedinačnoj izjavi o krivici (ili njenom odsustvu). Koristim dokazne predmete, odnosno dokaze kada istražujem neregularne oružane snage, slučajeve masovnog nasilja i počinioce tog nasilja.⁵² Iako su pravo i istorija srodni po tome što se oslanjaju na proverene izvore da bi nešto utvrdili, njima se bave različite epistemičke zajednice. Ima istraživača koji pripadaju i jednoj i drugoj zajednici, ali to je prilično retko. Oslanjanje na sudske presude i ishode suđenja nije podesno za istoričare jer odluke o krivičnoj odgovornosti ne zavise jedino od dokaza, nego, što je ključno, od pravnih tumačenja koja istoričari uglavnom malo ili nimalo razumeju.⁵³

Jedan jasan primer dobro ističe ovu razliku u načinima na koje različite epistemičke zajednice, u ovom slučaju pravnici i istoričari, pristupaju ovoj stvari. Milanović nas podseća da postoji značajna razlika između laičkog poimanja reči *genocid*, koje se temelji na tumačenju ovog koncepta u humanističkim i društvenim naukama, i pravnog koncepta genocida.⁵⁴ Shvatanje ovog pojma u međunarodnom pravu, kako je definisano u članu 2. Konvencije o genocidu iz 1948. godine, usko je i isključuje, na primer, mnoga ubistva počinjena tokom vladavine Crvenih Kmera krajem 70-ih godina 20. veka. Zato sam sklona da izbegavam termine koji u pravnom okruženju imaju drugačije značenje nego u drugim disciplinama. Na primer, ne pokušavam da utvrdim da li zločini na određenoj lokaciji predstavljaju genocid ili zločin protiv čovečnosti, jer to ne smatram svojom nadležnošću. Istražujem šta su počinioци uradili žrtvama i pokušavam da ustanovim da li su napadi vršeni po prepoznatljivim obrascima. Istražujem da li su zločini bili rasprostranjeni i planirani, da

52 Vukušić, Iva. "Masters of Life and Death: Paramilitary Violence in Two Bosnian Towns". *Journal of Perpetrator Research* 3, no. 2 (2021): 66–86. <https://doi.org/10.21039/jpr.3.2.81>.

53 Dobar primer za to je koncept „konkretno usmerenosti“, koji se na engleskom naziva *specific direction* (i da li je to element odgovornosti za krivično delo pomaganja i podstrekivanja koji je neophodan za osudu). To je bio veoma kontroverzan koncept čija je primena rezultirala brojnim oslobađajućim presudama MKSJ, mnogim sudskim sporovima i žučnim neslaganjima među pravnicima. Baza podataka krivičnog prava pruža sažet opis tog koncepta, ali onima koji nisu pravnici on će uglavnom biti nerazumljiv; Ujedinjene nacije. Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove. Baza podataka sudske prakse. „Specific Direction“. ICTR/ICTY/IRMCT Case Law Database. <https://cld.irmct.org/notions/show/895/specific-direction> (posećeno 4. oktobra 2022).

54 Milanović, M. "State Responsibility for Genocide". *European Journal of International Law* 17, no. 3 (2006): 556. <https://doi.org/10.1093/ejil/chl019>.

li su bili usmereni na određene grupe i koje su jedinice najverovatnije počinile određenu vrstu nasilja.

Presude su veoma korisne u traženju brojeva dokaznih predmeta, pomoću kojih je najlakše pronaći dokumenta u bazi podataka. Ti brojevi su u formatima kao što su P1234 (a takvih primera ima u ovom članku) ili D123, gde „P” obično označava tužilaštvo, a „D” odbranu, ukazujući istraživaču na to čiji je dokaz u pitanju.⁵⁵ Druge mogućnosti su čitanje završnih podnesaka Tužilaštva i odbrane, ako su dostupni (a obično jesu), u kojima obe strane izlažu narativ svog slučaja – dokaze i pravnu argumentaciju prepletene zajedno.

Konačno, izuzetno važan resurs, koji je ključan za početak rada, jesu veštaci. Obično ih pozovu stranke i oni „svare” veliki deo materijala (koji može biti nedostupan javnosti), pišu izveštaje i svedoče na sudu o svojim nalazima. Ono što je posebno važno jeste da je reč o stručnjacima, kao što su demografi, istoričari, vojni oficiri, lingvisti, patolozi i antropolozi (da spomenemo samo neke) koji analiziraju materijal u nastojanju da ga sistematizuju i protumače. Eva Tabo (Tabeau) svedočila je na desetak suđenja o demografskim gubicima tokom sukoba, Robert Donia je pomno proučio dokumente političkog rukovodstva bosanskih Srba i pojavio se na oko 15 suđenja, dok je Andras Ridlmajer (Riedlmaier) analizirao razaranje kulturnog i verskog nasleđa (npr. namerno dizanje u vazduh džamija i crkava). Rejno Tunens (Reinaud Theunens) istraživao je vojne aspekte sukoba, a Kristijan A. Nilsen (Christian Akboe Nielsen) pisao je o policiji bosanskih Srba, njenoj strukturi i načinu donošenju odluka. Džon Klark (John Clark), forenzički patolog, i Vilijam Hagland (William Haglund), forenzički antropolog, kao i Tomas Parsons (Thomas Parsons), stručnjak za DNK analizu, pružili su dubinske analize ljudskih ostataka pronađenih u masovnim grobnicama nakon pada Srebrenice. Rad ovih stručnjaka, ali i mnogih drugih, predstavlja bogat i vredan resurs. Njihova svedočenja i izveštaji su obično dostupni, dok prateća dokumentacija, ili njeni veći delovi, nisu.

55 Iz razloga u koje ovde nije potrebno detaljno ulaziti, ponekad se P1234 može uneti u bazu podataka kao P01234, P001234 ili P0001234 (i obrnuto). Zato, ako se u početku čini da se broj dokaznog predmeta ne nalazi u bazi podataka, vredi se poigrati nulama.

5.2. Mogućnosti

Ovaj materijal pruža brojne mogućnosti za istraživanje. Očigledno, to su mogućnosti za proučavanje struktura koje su počinile nasilje (institucije, pojedinci i mreže, formalne i neformalne) i otkrivanje ranije neuočenih obrazaca nasilja. Mogu se proučavati procesi političkog odlučivanja ili pojedine ličnosti kao što su politički lideri, vojni zapovednici i šefovi paravojnih formacija. Mogu se proučavati događaji ili vojne i paravojne jedinice i vojske, kao i vojne operacije. Mogu se istražiti određene vrste zločina, kao što su mučenje i seksualno nasilje i njihove posledice po preživjele. Povrh toga, dokumenti koje su sačinili Sud, advokati i sudije, kao i govori predsednika Suda, mogu i treba da se koriste za rekonstrukciju istorijata Suda. Građa se može koristiti i za istraživanje tužilačkih strategija i strategija odbrane, diskursa o sukobu i načina na koji se Sud pozicionirao i pomogao u oblikovanju političkih događaja u bivšoj Jugoslaviji u poslednjih 30 godina.

Kada je reč o proučavanju dokazne građe, mikrostudije su važan mogući način istraživanja, jer se o Srebrenici, na primer, ili Sarajevu mnogo zna, ali postoji bezbroj gradova, sela i zaselaka o kojima nije zabeleženo gotovo ništa što bi ušlo u pisanu istoriju nasilja koje je besnelo 90-ih godina 20. veka. Radovi Hikmeta Karčića i Vladimira Petrovića su, na primer, dobri za istraživanje.⁵⁶ Ova dva autora su napisala pronicljive tekstove o ratnim događajima u regionima gde su civili pretrpeli velika stradanja. Pored toga, trebalo bi pisati istorije najvažnijih suđenja kako ona ne bi zauvek pala u zaborav. Napisane su istorije suđenja Slobodanu Miloševiću, ali ne mnogo više od toga.⁵⁷

Proučavaoci zainteresovani da istraže kako nasilje postaje održiv put za postizanje ciljeva neke zajednice i kako je došlo do toga da ljudi napadaju svoje susede, mogu da koriste arhive kako bi unapredili svoj uvid u ove složene procese. Kako je rekao svedok MKSJ Ed

56 Karčić, Hikmet. *Torture, humiliate, kill: Inside the Bosnian Serb Camp System*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 2022; Karčić, Hikmet. "Uncovering the Truth: The Lake Perućac Exhumations in Eastern Bosnia". *Journal of Muslim Minority Affairs* 37, no. 1 (2017): 114–28. <https://doi.org/10.1080/13602004.2017.1294374>; Petrović, Vladimir. "Power (Lessness) of Atrocity Images: Bijeljina Photos between Perpetration and Prosecution of War Crimes in the Former Yugoslavia". *International Journal of Transitional Justice* 9, no. 3 (2015): 367–85. <https://doi.org/10.1093/ijtj/ijv010>.

57 Tromp, Nevenka. *Prosecuting Slobodan Milošević: The unfinished trial*. London: Routledge, 2017; Boas, Gideon. *The Milošević Trial: Lessons for the Conduct of Complex International Criminal Proceedings*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2007.

Vuliami (Vulliami), jedan od novinara koji su u leto 1992. godine⁵⁸ izveštavali iz logora u zapadnoj Bosni: „Ovo je bio rat sablasne intimnosti u kojem su ljudi poznavali svoje mučitelje”. Zato je važno da pokušamo da „uhvatimo” tu intimnost nasilja pažljivim istraživanjem zapisnika sa suđenja. Uporedni rad unutar i izvan bivše Jugoslavije je još jedan fascinantant put za istraživanje.

Novinari su mnogo uradili da istraže i javnosti predstave građu koja je pohranjena u arhivama MKSJ. Dve novinske organizacije ističu se po svojoj dugogodišnjoj posvećenosti ovim temama: Centar za tranzicionu pravdu SENSE i Balkanska istraživačka mreža (BIRN). Ove organizacije su kreirale lako pretražive veb-stranice na kojima se mogu naći podaci o genocidu u Srebrenici, razaranju kulturnog nasleđa, zločinima tokom i nakon operacije „Oluja”, zločinima na Kosovu krajem 90-ih godina 20. veka, masakru u bosanskom selu Ahmići, kao i detaljni izveštaji o opsadi Sarajeva i napadima na Vukovar, da pomenemo samo neke od tema.⁵⁹ Postoje i drugi značajni skorašnji primeri koji pokazuju vrednost i upotrebljivosti dokazne građe MKSJ, kao što je korišćenje transkripata u istraživanju sprovedenom u okviru projekta Memorijalnog centra Srebrenica „Transkripti genocida”.⁶⁰ Umetnički istraživački projekti takođe su pronašli načine da se bave ovom građom.⁶¹

58 Vulliamy, E. "Neutrality" and the Absence of Reckoning: A Journalist's Account". *Journal of International Affairs* 52, no. 2 (1999): 605.

59 SENSE Centar za tranzicijsku pravdu. „Srebrenica, genocid u osam činova”. SENSE Centar za tranzicijsku pravdu, 2016. <https://srebrenica.sensecentar.org/> (posećeno 29. septembra 2022); SENSE Centar za tranzicijsku pravdu. „Zatiranje istorije i sjećanja”. SENSE Centar za tranzicijsku pravdu, 2016. <https://heritage.sensecentar.org/bhs> (posećeno 29. septembra 2022); SENSE Centar za tranzicijsku pravdu. „AHMIĆI – 48 sati pepela i krvi”. SENSE Centar za tranzicijsku pravdu, 2019. <https://ahmici.sensecentar.org/index-bhs.html> (posećeno 4. oktobra 2022); SENSE Centar za tranzicijsku pravdu and Srpsko nacionalno vijeće. "Storm in The Hague" („Oluja u Hagu”), 2015. <https://oluja.sensecentar.org/oluja-hr.html> (posećeno 29. septembra 2022); Vladislavljivic, Anja, and Milica Stojanovic. „Pad Vukovara: Koje jedinice su odgovorne za ubistvo civila u Hrvatskoj 1991. godine?”. *Balkan Insight*, 18. novembar 2020. <https://balkaninsight.com/sr/2020/11/18/pad-vukovara-koje-jedinice-su-odgovorne-za-ubistvo-civila-u-hrvatskoj-1991-godine/> (posećeno 29. septembra 2022).

60 Memorijalni centar Srebrenica. „Transkripti genocida”. [srebrenicamemorial.org, 19. april 2021. https://srebrenicamemorial.org/bs/istrazivanja/transkripti-genocida/1](https://srebrenicamemorial.org/bs/istrazivanja/transkripti-genocida/1) (posećeno 29. septembra 2022).

61 Akademija lepih umetnosti, Beč. b.d. Projekat. "Genealogy of Amnesia: Rethinking the Past for a New Future of Conviviality" [„Genealogija amnezije: Ponovno promišljanje prošlosti za novu budućnost prijateljstva"]. *Genealogy of Amnesia*, 22. jun 2022. <https://archiveofamnesia.akbild.ac.at/> (posećeno 4. oktobra 2022).

5.3. Izazovi

Osim obimnosti građe, značajan izazov za istraživače predstavlja nedostatak pristupa važnim dokumentima koji spadaju u kategoriju onoga što se može nazvati „državnom tajnom”. Poverljivost dokumenata i redigovanje znače da istraživač može pronaći dokumente u kojima su veliki delovi ili stranica za stranicom zatamnjени. Ili se može desiti da pretrage u bazi podataka jednostavno ne daju rezultate. U takvim slučajevima, transkripti se pojavljuju kao prazne stranice. Mogu se videti tragovi dokumenata koji se pominju u podnescima i presudama, a ponekad čak i razabrati o čemu je u njima reč. Redigovani dokumenti se mogu očekivati u suđenjima za ratne zločine, pošto države s uspehom tvrde da postoje razlozi nacionalne bezbednosti za onemogućavanje pristupa. Problem je u tome što javnost, i interes koji javnost može imati da pristupi važnim istorijskim izvorima, nisu stvarno uzeti u obzir, a kada su dokumenti označeni kao poverljivi, nemoguće ih je pročitati. Zbog toga je istraživanje o umešanosti države u masovno nasilje posebno teško.

Sudije, koje donose odluke o pristupu, nemaju dovoljno podsticaja da naknadno ponovo procenjuju dostupnost različitih dokumenata. S obzirom na obim građe, to bi iziskivalo izuzetno mnogo vremena. U instituciji koja se smanjuje, kao što je slučaj sa MMKS (a koja trenutno ima samo jedan aktivan predmet ratnih zločina koji se odnosi na bivšu Jugoslaviju), korišćenje resursa za takve potrebe je verovatno teško opravdati. Stoga je malo verovatno da će rezidualni mehanizam, koji je čuvar građe, sebi natovariti takav zadatak. Predmet *Stanišić i Simatović*, u kome su optuženi bivši službenici Državne bezbednosti Srbije, dobar je primer izuzetno ograničenog pristupa dokumentima. Trenutno, pravila ne dozvoljavaju da javnost zahteva uvid u poverljivi materijal.⁶²

Tvrdnje država da na taj način štite svoje tajne možda su sasvim legitimne, ali postoji ubedljiv argument za to da je poverljiv status dokumenata potrebno periodično preispitati kako bi zločini činjeni pod pokroviteljstvom država konačno bili razotkriveni. Na kraju krajeva, suđenja u kojima se državni službenici proglašavaju odgovornim deo su tog napora. Zbog toga bi stručna javnost u regionu i drugde trebalo da bude glasnjija kad je reč o omogućavanju pristupa dokumentima i da podrži projekte kao što je Projekat digitalne arhive MKSJ Univerziteta u Konektikatu, čiji je cilj da olakša pristup arhivskom

62 MMKS, Kancelarija za medije, individualna komunikacija, decembar 2020.

materijalu MKSJ.⁶³ Problem pristupa javlja se i kod materijala koji se ne odnose na državno rukovodstvo, kao što su materijali koji sadrže svedočenja osoba koje su preživele seksualno nasilje. Takođe, delovi svedočenja koji mogu otkriti identitet zaštićenog svedoka često se izostavljaju iz zapisnika. Stoga je važno razumeti da sve ne može i ne treba da bude javno, barem ne za života preživelih, ali da ograničenja pristupa treba pažljivije ispitati.

Arhive odražavaju odluke tužilaca, kao što je već rečeno, i odluke branilaca da argumentuju odbranu na određen način. Kao posledicu toga, imamo praznine u arhivama i to što svaki nasilni incident nije obuhvaćen. Postoje i nedoslednosti, što predstavlja poseban izazov. Ako je neko tokom rata dao izjavu trima različitim organizacijama, na primer, novinaru, bošnjačkim vlastima i Crvenom krstu, i nekoliko puta dao izjavu u različitim fazama istrage MKSJ, a zatim se pojavio na sudu, nepoklapanja su neizbežna. Svedoci su često bili pozivani da svedoče više puta, na više suđenja, posebno oni koji su preživeli različite napade. Bivali su iznova i iznova pozivani da govore o svojim sećanjima tokom skoro tri decenije. Ono što je najvažnije jeste to što su brojna svedočenja data tokom godina dosledna u pogledu važnih pitanja, što pokazuje njihovu verodostojnost. Ali, kao u svim istraživanjima, neophodan je oprez. Treba biti posebno oprezan kada se radi sa iskazima svedoka insajdera i onih koji su se izjasnili kao krivi, jer su ta lica imala snažne podsticaje prilikom svedočenja, što je moglo negativno uticati na istinitost njihovih iskaza.

63 Dodd impact n.d. University of Connecticut. "Dodd Impact ." Human Rights Institute, 24. septembar 2021. <https://humanrights.uconn.edu/dodd-impact> (posećeno 4. oktobra 2022).

6. Zaključak

Otvorenost arhiva MKSJ i MMKS je jedinstvena i predstavlja odličan uzor koji treba slediti. Nijedan drugi međunarodni sud ne daje takav pristup svojim arhivama. Ovaj članak je pokazao da je sadržaj ovih arhiva od vitalnog značaja za razumevanje mnogih aspekata nasilja koje je zahvatilo Jugoslaviju tokom njenog raspada. Međutim, istraživanje te građe je za istraživače otežano zbog njene obimnosti i nedostupnosti ključnih dokumenata. Ova zbirka ne pruža sve odgovore, a praznine će ostati – o zločinima koji nisu bili detaljno istraženi, kao i o ličnoj motivaciji za izvršenje zločina. Na kraju krajeva, postoje granice onoga što se može znati o tome zašto neko muči i ubija.⁶⁴ Ono što se, međutim, može saznati jeste kako su državna ministarstva sarađivala sa paravojnim jedinicama u proterivanju civila, kako je vojska vršila zločine i kako su komandanti naređivali masakre. S obzirom na važnost materijala koji sadrže ove podatke, poverljivi dokumenti treba da budu podvrgnuti periodičnoj reviziji. Sam MMKS bi, u saradnji sa stručnom zajednicom i civilnim društvom, trebalo da ima kao cilj to da omogući uvid u najveći mogući broj dokumenata. Trebalo bi izmeniti proceduru kako bi se javnosti omogućilo da traži uvid u te dokumente, posebno ako se ima u vidu da je prošlo skoro 30 godina od kada su mnogi od njih nastali.

Trenutno vlada trend „eksponencijalnog rasta pristupa” u vezi sa „arhivima sukoba”, koji se smatra „ključnim za tranziciju pravdu”.⁶⁵ Stručna javnost zainteresovana za MKSJ i bivšu Jugoslaviju trebalo bi da jasno zahteva otvorenost kad god je to moguće, u interesu istraživanja. Ali ne samo istraživanja. Ovaj materijal je od vitalnog značaja i u borbi protiv poricanja, trajnog problema u regionu, kao i za očuvanje sećanja na brutalno nasilje koje je ubilo preko 100.000 ljudi i traumatizovalo još mnogo više njih.⁶⁶ U narednim godinama bi

64 Straus, Scott. "Studying Perpetrators: A Reflection". *Journal of Perpetrator Research* 1, no. 1 (2017): 28–38. <https://doi.org/10.21039/jpr.v1i1.52>; Bouwknecht, Thijs Bastiaan, and Adina Nistor. "Studying 'Perpetrators' through the Lens of the Criminal Trial". Essay. In *Perpetrators of International Crimes: Theories, Methods, and Evidence*, edited by Alette Smeulers, Barbora Holá, and Maarthe Weerdesteijn, 93. New York: Oxford University Press, 2019.

65 Balcells, Laia, and Christopher M Sullivan. "New Findings from Conflict Archives". *Journal of Peace Research* 55, no. 2 (2018): 136. <https://doi.org/10.1177/0022343317750217>.

66 "Izveštaj o negiranju genocida 2020. godine". srebrenicamemorial.org, 4. april 2021. <https://srebrenicamemorial.org/bs/istrazivanja/izvestaj-o-negiranju-genocida-2020-godine/4>. (posećeno 9. septembra 2022).

trebalo da otvaranje u najvećoj mogućoj meri zbirke materijala koju poseduje Tužilaštvo, bez ugrožavanja sudskog postupka i bezbednosti svedoka, bude predmet ponovne rasprave. Kao što je već pomenuto, ovi zapisi, kao i svi zapisi, prikupljeni su sa određenom svrhom i stoga su selektivni. Mnogi od njih su prikupljeni tokom tužilačke istrage i suđenja, a timovi advokata odbrane su takođe prikupili i izneli dokaze za svoje klijente, i veliki deo toga je sada dostupan. Kao što je Nilsen tvrdio u vezi sa suđenjem Miloševiću (a isto bi se moglo reći i o radu Suda), „MKSJ je obezbedio razuman prvi nacrt istorije”.⁶⁷ Iako predstavlja bogatu riznicu podataka za istoričare i druge naučnike, ovaj materijal ima ograničenja u pogledu onoga što može reći o nekim temama. Na primer, nedostaju širi narativi o životu pre, tokom i posle rata, zbog čega su naponi da se prikupe usmene istorije, poput onog što čini Memorijalni centar u Srebrenici, važni jer predstavljaju pravi put napred.⁶⁸ U literaturi o počinocima raspravlja se o novim metodama i mogućnostima koje bi mogle biti korisne naučnicima koji razmišljaju o radu sa arhivama MKSJ.⁶⁹ Stoga, u zavisnosti od teme za koju se istraživač interesuje, može postojati potreba da se posegne i van arhiva Suda.

Ukratko, arhive su na početku rada MKSJ bile naknadna misao, ali su tokom godina postale njegov ključni doprinos, koji će pomoći zajednicama pogođenim ratom da saznaju više o tome šta se dogodilo (u) njihovoj zemlji, i kako i zašto je toliko civila bilo brutalno napadnuto. Pouka za druge pravosudne institucije, međunarodne i domaće, jeste da slede primer koji je dao prvi međunarodni *ad hoc* sud. Sudovi mogu da obezbede odgovornost, da se bore protiv nekažnjivosti i da urade nešto značajno za istoriju i dugoročno pamćenje sukoba. Trebalo bi da sudovi od samog početka prihvate ovu širu društvenu ulogu, starajući se o tome da ona ne ugrozi njihov osnovni zadatak – krivično gonjenje pojedinaca, i da garantuju da što je moguće više toga bude dostupno, a da to ne ugrožava pravni proces i prava optuženih. Nakon što su sva suđenja završena, a sudnice se ispraznile i utihnule, ove arhive su važna zaostavština za budućnost.

67 Nielsen, C. "Can We Salvage History of the Yugoslav Conflicts from the Milošević Trial: An Autopsy, edited by Timothy William Waters, 384. Oxford UK: Oxford University Press, 2013.

68 BIRN. "Memorijalni centar Srebrenica i Birn BiH pokreću zajednički projekat". Balkan Insight, 29. oktobar 2020. <https://balkaninsight.com/sr/2020/10/29/memorijalni-centar-srebrenica-i-birn-bih-pokrecu-zajednicki-projekat>. (posećeno 4. oktobra 2022).

69 Anderson, Kjell Follingstad, and Erin Jessee. *Researching perpetrators of genocide*. Madison, WI: The University of Wisconsin Press, 2020.

7. Reference

- Akademija lepih umetnosti, Beč. b.d. Projekat. "Genealogy of Amnesia: Rethinking the Past for a New Future of Conviviality" [Genealogija amnezije: Ponovno promišljanje prošlosti za novu budućnost prijateljstva]. Genealogy of Amnesia, 22. jun 2022. <https://archiveofamnesia.akbild.ac.at/>.
- Anderson, Kjell Follingstad, and Erin Jessee. *Researching perpetrators of genocide*. Madison, WI: The University of Wisconsin Press, 2020.
- Balcells, Laia, and Christopher M. Sullivan. "New Findings from Conflict Archives". *Journal of Peace Research* 55, no. 2 (2018): 137–46. <https://doi.org/10.1177/0022343317750217>.
- BIRN. "Live Blog: Serbian State Security Officials' Verdict". *Balkan Insight*, 30. jun 2021. <https://balkaninsight.com/2021/06/30/live-blog-serbian-state-security-officials-verdict/>.
- BIRN. "Memorijalni centar Srebrenica i BIRN BiH pokreću zajednički projekat". *Balkan Insight*, 29. oktobar 2020. <https://balkaninsight.com/sr/2020/10/29/memorijalni-centar-srebrenica-i-birn-bih-pokrecu-zajednicki-projekat>.
- Boas, Gideon. *The Milošević Trial: Lessons for the Conduct of Complex International Criminal Proceedings*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2007.
- Bouwknegt, Thijs Bastiaan, and Adina Nistor. "Studying 'Perpetrators' through the Lens of the Criminal Trial". Essay. In *Perpetrators of International Crimes: Theories, Methods, and Evidence*, edited by Alette Smeulers, Barbora Holá, and Maarthe Weerdesteijn, 89–116. New York: Oxford University Press, 2019.
- Clark, Janine Natalya. "Judging the ICTY: Has It Achieved Its Objectives?". *Southeast European and Black Sea Studies* 9, no. 1–2 (2009): 123–42. <https://doi.org/10.1080/14683850902723454>.
- Dodd impact n.d. University of Connecticut. "Dodd Impact". Human Rights Institute, 24. septembar 2021. <https://humanrights.uconn.edu/dodd-impact>.

Dojčinović, Predrag. "The Truths of the War". Leuven Transitional Justice Blog, 11. oktobar 2018. <https://blog.associatie.kuleuven.be/ltjb/the-truths-of-the-war-2>.

Halilovich, Hariz. "Reclaiming Erased Lives: Archives, Records and Memories in Post-War Bosnia and the Bosnian Diaspora". *Archival Science* 14, no. 3–4 (2014): 231–47. <https://doi.org/10.1007/s10502-014-9227-z>.

Harmon, M. B., and F. Gaynor. "Prosecuting Massive Crimes with Primitive Tools: Three Difficulties Encountered by Prosecutors in International Criminal Proceedings". *Journal of International Criminal Justice* 2, no. 2 (2004): 403–26. <https://doi.org/10.1093/jicj/2.2.403>.

"Izveštaj o negiranju genocida 2020. godine". srebrenicamemorial.org, 4. april 2021. <https://srebrenicamemorial.org/bs/istrazivanje/izvestaj-o-negiranju-genocida-2020-godine/4>.

Jarvis, Michelle J, and Kate Vigneswaran. "Challenges to Successful Outcomes in Sexual Violence Cases". Essay. In *Prosecuting Conflict-Related Sexual Violence at the ICTY*, edited by Serge Brammertz and Michelle J. Jarvis, 33–72. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2016.

Karčić, Hikmet. *Torture, Humiliate, Kill: Inside the Bosnian Serb Camp System*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 2022.

Karčić, Hikmet. "Uncovering the Truth: The Lake Perućac Exhumations in Eastern Bosnia". *Journal of Muslim Minority Affairs* 37, no. 1 (2017): 114–28. <https://doi.org/10.1080/13602004.2017.1294374>.

Ketelaar, Eric. "A Living Archive, Shared by Communities of Records". Essay. In *Community Archives: The Shaping of Memory*, edited by Jeannette A. Bastian and Ben Alexander, 109–32. London: Facet, 2009.

Memorijalni centar Srebrenica. "Transkripti genocida". srebrenicamemorial.org, 19. april 2021. <https://srebrenicamemorial.org/bs/istrazivanje/transkripti-genocida/1>.

Milanović, M. "State Responsibility for Genocide". *European Journal of International Law* 17, no. 3 (2006): 553–604. <https://doi.org/10.1093/ejil/chl019>.

Nielsen, C. "Can We Salvage History of the Yugoslav Conflicts from the Milošević Trial?". Essay. In *The Milošević Trial: An Autopsy*, edited by Timothy William Waters, 434–61. Oxford UK: Oxford University Press, 2013.

- Nielsen, C. "From Nuremberg to The Hague: The Civilizing Mission of International Criminal Law". *Auckland University Law Review* 14 (2008): 81–114.
- Nielsen, Christian Axboe, and Jann K. Kleffner. *A handbook on Assisting International Criminal Investigations*. Edited by Maria Nysted. Stockholm: Folke Bernadotte Academy, 2011.
- Orentlicher, Diane. *Some Kind of Justice: The MKSJ's Impact in Bosnia and Serbia*. Oxford University Press, 2018.
- Petrović, Vladimir. "Power (Lessness) of Atrocity Images: Bijeljina Photos between Perpetration and Prosecution of War Crimes in the Former Yugoslavia". *International Journal of Transitional Justice* 9, no. 3 (2015): 367–85. <https://doi.org/10.1093/ijtj/ijv010>.
- Petrović, Vladimir. *The emergence of historical forensic expertise: Clio takes the stand*. New York: Routledge, 2017.
- Sander, Barrie. *Doing justice to history: Confronting the past in International Criminal Courts*. Oxford (GB): Oxford University Press, 2021.
- Schwendiman, David. "Prosecuting Atrocity Crimes in National Courts: Looking Back On 2009 In Bosnia and Herzegovina". *Northwestern Journal of International Human Rights* 3, no. 8 (2010): 269–300.
- SENSE Centar za tranzicijsku pravdu and Srpsko nacionalno vijeće. "Storm in The Hague" („Oluja u Hagu"). Oluja u Haagu, 2015. <https://oluja.sensecentar.org/oluja-hr.html>.
- SENSE Centar za tranzicijsku pravdu. „AHMIĆI – 48 sati pepela i krvi". SENSE Centar za tranzicijsku pravdu, 2019. <https://ahmici.sensecentar.org/index-bhs.html>.
- SENSE Centar za tranzicijsku pravdu. "Srebrenica, genocid u osam činova". SENSE Centar za tranzicijsku pravdu, 2016. <https://srebrenica.sensecentar.org/>.
- SENSE Centar za tranzicijsku pravdu. "Zatiranje istorije i sjećanja". SENSE Centar za tranzicijsku pravdu, 2016. <https://heritage.sensecentar.org/bhs>.
- Simons, Marlise. "Data on Balkan Wars Found in Home of Suspect". *The New York Times*, 10. jul 2010. <https://www.nytimes.com/2010/07/11/world/europe/11mladic.html>.

- Sorguc, Albina. "Opsada Sarajeva: Ignorisana uloga komandanata brigada Sarajevsko-romanijskog korpusa." *Balkan Insight*, 6. april 2020. <https://balkaninsight.com/sr/2020/04/06/opsada-sarajeva-ignorisana-uloga-komandanata-brigada-sarajevsko-romanijskog-korpusa>.
- Stahn, Carsten, Carmel Agius, Serge Brammertz, Colleen Rohan, and Silva Rafael Braga da. *Legacies of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia a multidisciplinary approach*. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2020.
- Steinberg, Richard H. *Assessing the legacy of the ICTY*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2011.
- Straus, Scott. "Studying Perpetrators: A Reflection". *Journal of Perpetrator Research* 1, no. 1 (2017): 28–38. <https://doi.org/10.21039/jpr.v1i1.52>.
- Subotić, Jelena. "Ethics of Archival Research on Political Violence". *Journal of Peace Research* 58, no. 3 (2020): 342–54. <https://doi.org/10.1177/0022343319898735>.
- Tabeau, Ewa, and Jakub Bijak. "War-Related Deaths in the 1992–1995 Armed Conflicts in Bosnia and Herzegovina: A Critique of Previous Estimates and Recent Results". *European Journal of Population / Revue européenne de Démographie* 21, no. 2–3 (2005): 187–215. <https://doi.org/10.1007/s10680-005-6852-5>.
- Trahan, Jennifer, and Iva Vukušić. "He Legacy of the MKSJ: The Three-Tiered Approach to Justice in Bosnia-Herzegovina and Benchmarks for Measuring Success". Essay. In *Legacies of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia: A Multidisciplinary Approach*, edited by C. Stahn, C. Agius, S. Brammertz, C. Rohan, and R. Braga de Silva, 462–77. Oxford, New York: Oxford University Press, 2020.
- Tromp, Nevenka. *Prosecuting Slobodan Milošević: The unfinished trial*. London: Routledge, 2017.
- Ujedinjene nacije. Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove. Onlajn izložba: Pogled kroz odškrinuta vrata arhiva". MRMKS. Onlajn izložba: Pogled kroz odškrinuta vrata arhiva. <https://www.irmct.org/specials/glimpse-into-the-archives/index-bcs.html> (posećeno 29. septembra 2022).
- Ujedinjene nacije. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). "Key Figures of the Cases". Key Figures of the Cases | International Criminal

Tribunal for the former Yugoslavia, 2021. <https://www.icty.org/en/cases/key-figures-cases>.

Ujedinjene nacije. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). "Keynote Speech by ICTY President, Judge Carmel Agius – Launch of The ...". Keynote speech by ICTY president, judge Carmel Agius, 2017. <https://www.icty.org/x/file/Press/Statements%20and%20Speeches/President/171116-president-agius-address-pr1717-en.pdf>.

Ujedinjene nacije. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Odjeci svedočenja: Jedinstveni istraživački projekat. https://www.icty.org/x/file/About/Registry/Witnesses/Echoes-Full-Report_EN.pdf (posećeno 29. septembra 2022).

Ujedinjene nacije. Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove. "Baza Podataka Sudske Prakse. Specific Direction." Specific direction " ICTR/ICTY/IRMCT Case Law Database. <https://cld.irmct.org/notions/show/895/specific-direction>. (posećeno 4. oktobra 2022).

Ujedinjene nacije. Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove. "Funkcije Mehanizma". UJEDINJENE NACIJE | Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove. <https://www.irmct.org/bcs/o-mehanizmu/funkcije> (posećeno 29. septembra 2022).

Ujedinjene nacije. Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove. "O Mehanizmu". UJEDINJENE NACIJE | Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove. <https://www.irmct.org/bcs/o-mehanizmu> (posećeno 29. septembra 2022).

Ujedinjene nacije. Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove. Unified Court Records Database User Guide – IRMCT, 2020. <https://www.irmct.org/sites/default/files/documents/2020-09-Unified-Court-Records-User-Guide.pdf>.

Vladislavljević, Anja, and Milica Stojanović. "Pad Vukovara: Koje jedinice su odgovorne za ubistvo civila u Hrvatskoj 1991. godine?". Balkan Insight, 18. novembar 2020. <https://balkaninsight.com/sr/2020/11/18/pad-vukovara-koje-jedinice-su-odgovorne-za-ubistvo-civila-u-hrvatskoj-1991-godine/>.

Vladislavljević, Anja, Milica Stojanović, Emina Dizdarević, and Serbeze Haxhijaj. „Pristup odbijen: Većina dokumenata sa suđenja za ratne zločine na Balkanu nedostupna javnosti". Balkan Insight, 28. septembar 2020. <https://balkaninsight.com/sr/2020/09/28/pristup-odbijen-vecina-dokumenata-sa-sudenja-za-ratne-zlocine-na-balkanu-nedostupna-javnosti>.

- Vukušić, Iva. "Masters of Life and Death: Paramilitary Violence in Two Bosnian Towns". *Journal of Perpetrator Research* 3, no. 2 (2021): 66–86. <https://doi.org/10.21039/jpr.3.2.81>.
- Vukušić, Iva. "Nineteen Minutes of Horror: Insights from the Scorpions Execution Video". *Genocide Studies and Prevention* 12, no. 2 (2018): 35–53. <https://doi.org/10.5038/1911-9933.12.2.1527>.
- Vukušić, Iva. "The Archives of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia". *History* 98, no. 4 (332) (2013): 623–635.
- Vulliamy, E. "'Neutrality' and the Absence of Reckoning: A Journalist's Account". *Journal of International Affairs* 52, no. 2 (1999): 603–20.
- Waters, Timothy J. *The Milošević Trial: An Autopsy*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Wilson, Richard Ashby, and Vladimir Petrović. "Transitional Justice Histories: Narrating Mass Atrocities". Essay. In *Forthcoming in the Oxford Handbook on Transitional Justice*, edited by Alex Hinton, Lawrence Douglas, and Jens Meierhenrich. Oxford: Oxford University Press, n.d.
- Wilson, Richard Ashby. *Writing History in International Criminal Trials*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Zammit Borda, Aldo. "History in International Criminal Trials". *Journal of International Criminal Justice* 18, no. 3 (2020): 543–66. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqaa039>.

8. Biografska beleška

Iva Vukušić je docentkinja za međunarodnu istoriju na Katedri za istoriju i istoriju umetnosti Univerziteta Utreht u Holandiji i gostujući naučni saradnik na Odseku za studije rata na King's College-u u Londonu. Iva je istoričarka i stručnjakinja za genocid, a njen rad se bavi neregularnim oružanim formacijama, genocidom, masovnim nasiljem i tranzicionom pravdom, posebno krivičnom odgovornošću. Svoju prvu knjigu – *Serbian Paramilitaries and the Breakup of Yugoslavia. State Connections and Patterns of Violence* [Srpske paravojske i raspad Jugoslavije – državne veze i obrasci nasilja], objavila je u septembru 2022. godine kod izdavačke kuće Routledge.

Zahvalnica: Želim da zahvalim Predragu Dojčinoviću na korisnim komentarima na prethodne nacрте ovog članka, kao i dvoma anonimnim recenzentima. Adam Vido je pružio dragocenu i pravovremenu istraživačku pomoć.

Tekst je izvorno objavljen na engleskom jeziku u akademskom časopisu Contemporary Southeast Europe Studies: Vukušić, Iva. "Archives of Mass Violence: Understanding and Using ICTY Trial Records" *Comparative Southeast European Studies* 70, no. 4 (2022): 585-607. <https://doi.org/10.1515/soeu-2021-0050>

Arhive o masovnom nasilju:

RAZUMEVANJE I KORIŠĆENJE SUDSKIH SPISA MKSJ

Izdavač:

Fondacija Fond za humanitarno pravo

Dečanska 12, Belgrade

<http://www.hlc-rdc.org/>

Autorka:

Iva Vukušić

Urednik:

Nikola Gajić

Prevod:

Angelina Mišina

Lektura:

Ivana Andrić

Grafički dizajn:

Milica Dervišević

Tekst je preveden i pripremljen u okviru projekta Digital Memory Activism u Fondu za humanitarno pravo.

ISBN – 978-86-7932-147-3

